

NAGYKANIZSAI HONISMERETI FÜZETEK

NAGYKANIZSA

10

Dr. Rózsa Miklós

1995

**Ingatlan-tulajdon és telekkönyv
Kanizsán a török alóli felszabadítást
követő évtizedben.**

347
R 94

Dr. Rózsa Miklós

**Ingatlan-tulajdon és telekkönyv Kanizsán
a török alóli felszabadítást követő évtizedben.**

Nagykanizsa
1995.

Szerző az itt közölt tanulmánya rövidített változatát előadta a Veszprémi Akadémiai Bizottság Településtörténeti Munkabizottsága és Győr megyei jogú Város Önkormányzata által 1993. október 23-29-én Győrben rendezett X. Dunántúli Településtörténeti Konferencián, majd a Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Munkabizottsága 1993. november 29-i ülésén.

**Kanizsa első okleveles említésének 750. évfordulója
alkalmából**

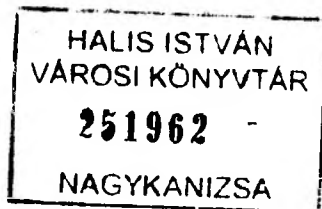
kiadja:

**Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával a**

Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Köre

Felelős kiadó:

Dr.Cseke Ferenc

Dr. Rózsa Miklós

INGATLAN-TULAJDON ÉS TELEKKÖNYV KANIZSÁN A TÖRÖK ALÓLI FELSZABADULÁST KÖVETŐ ÉVTIZEDBEN

I.

1. Kanizsának a törököktől 1690. április 13-án történt katonai birtokbavételét nyomban követően *Anton Conduzi* udvari számvevő, a Belső-Ausztriai Udvari Kamara tanácsosa előterjesztést tett az uralkodónak a katonai siker azonnali finansziális kihasználására. “*Demnach durch den reichen seegen Gottes: und Ewer Kay[serlichen] May[estät] Siegreiche Waffen, die Vöstung Canisa..... widerumb vnter Dero Devotion kommen, und nun dahin zudedenkhen [ist], wie auch Ewer kay[serlichen] May[estät] Cameral Nuzen; und Interesse augmentirt; und befördert werden möge*” (Miután Isten bőséges áldása és Felséged győzelmes fegyverei által... Kanizsa vára... ismét Felségednek hódol, arra kell gondolni, hogy most már császári Felséged kamarai haszna növeltessék és előmozdítassék), írja *Conduzi* az előterjesztésében. Rámutat, hogy Kanizsa 1600. évi elvesztése előtt a Stájerországgal határos vármegyéket egyedül a belső-ausztriai Ausseeből származó sóval látták el,(1.) ami a grazi Udvari Kamarának tekintélyes bevételt eredményezett. Előterjesztésében javasolja: “*Damit nun aber durch diese, von Gott verliehene Eroberung (der Festung Kanizsa) Ewre Kay[serliche] May[estät] Cammer Geföhlen widerumb restabiliret... Werden Könne, findet sich... Kein ander[e]s und bequemer[e]s Mittel, alls daß gleich anjezo anfänglichen die allerg[nä]d[ig]ste Verordnung gethan würde, daß n[ic]ht allein in Ermelter Vöstung Canisa und denen dahin gehuldigt gewesten Ort= und Gespannschaften, sondern auch in der Insul Murakös und an denen Windischen Gränizen bis Creuz (:= Kreutz/ Krizevci:) exclusive kein anderes, alls das Ausseer Salz passirt= und gebraucht werden möchte.*” (:Azért azonban, hogy most az Isten által adományozott ennek az elfoglalásnak (már mint Kanizsa várának. - A szerző.) következtében császári Felséged kamarai bevételei ismét állandósíthatók legyenek, nem találtak más és alkalmasabb eszköz, mint az, hogy mindjárt mostantól kezdve az a legkegyelmesebb rendelet adassék ki, miszerint nem kizárólag az említett Kanizsa várában és az ide hódoltságban volt helységekben és vármegyékben, hanem Muraköz szigetén és a vend határvidéken ~~Kreutz~~- (ma Krizevci)ig semmilyen más, csak Aussee-i só legyen szállítható és felhasználható. :) Kanizsa keresztény kézbe kerülését már három

nappal követően, 1690. április 17-én az osztrák Udvari Kancellária *Conduzi* előterjesztését azzal küldi meg a császári Udvari Kamarának, intézkedjék, hogy a grazi Udvari Kamara ezentúl többnyire csak Kanizsára és környékének eddig török hódoltság alatt állott helyiségeibe - valamint a Muraközbe és a vend határvidékre - engedélyezze Aussee-i só szállítását.(2.)

2. Kanizsa éppúgy, mint a török uralom alól felszabadult egyéb területek "újszerzemény-i" területnek minősült, amely mindenestül a kincstár tulajdonát képezi. Gazdasági és polgári megszervezése a bécsi Udvari Kamara feladata volt. Kanizsa esetében azzal a sajátossággal állunk szemben, hogy Kanizsa a Nádasdy Tamásnéval 1568. január 24-én kötött csereszerződés alapján magyar kincstári tulajdonná vált, mint neoaquistica terület azonban a bécsi Udvari Kamarának alárendelt Budai Kamarai Felügyelőség (*Cameral Inspection*), 1690. július 13-tól Kamarai Adminisztráció (*Ofnerische Cameral Administration*) kamarai-gazdasági igazgatása alá került.(3.) Ennek folyamányaként *Paul Wibmer*, a működését a városban a császári csapatok bevonulását röviddel követően megkezdő harmincados, egyben kamarai tisztartó (*provisor*) is volt. Működése kezdetének közelebbi ideje még megállapításra vár. 1690. június 5-én már Kanizsán kelt jelentést tesz *Johann Stephan v. Werlein*-nek, a budai kamarai inspectornak,(4.) de már a török kapitulációja előtt, április 2-án a kanizsai császári táborban volt,(5.) április 17-én Eszéken járt el a kanizsáról elszállított törökök továbbszállítása tárgyában,(6.) május 28-án pedig már mint kanizsai harmincados háztulajdonlevelet (*Haus-und Gewöhr Brieff*) ad ki a győri császári zászlóaljnak a blokádnál érdemeket szerzett egyik káplárja, *Caspar Ruebakher részére*.(7.)

3. A tulajdonlevél szerint a házat egy császári Udvari Kamarai Bizottság bízta a harmincadosra a katonának való átadás végett. Ez a Bizottság a Dráva és Száva menti magyarországi új szerzemények felülvizsgálására és rendbehozatalára kiküldött római császári és királyi bizottság (*Die röm[isch] kays[erlich] auch königlich zu Visiti[rung] und Einrichtung der neuen Aquisten in Hungarn, gegen der Drau und dem Saufluß Deputierte Commission*) volt, amelyet - bizonyára vezetőjének - báró *Miglioni Tullius* udvari kamarai tanácsosnak a neve után *Miglio Tullio*-bizottságként említenek. Ez a bizottság életre hívta Kanizsán a török uralom megszűnése utáni új városi tanácsot.(8.) A Bizottság által újonnan választott (*von der Khay[serlichen] Commission neu erwölte*) bíró és tanácsnokok 1690. június 16-án tartották első tanácsülésüket.(9.) Az ülésen felbontották és felolvasták a bizottságnak a Tanács számára átadott, és 1690. június 15-én kelt Instructioját. Az ülésen jelen volt Császári Bizottság egyben eleget tett annak a kérelemnek, hogy a

bíró és a Tanács az Instructival összefüggésben szerintük szükséges néhány pontot megszerkesszen (*etliche puncte verfasst*) és átadjon.(10.) A Császári Bizottság úgy nyilatkozott, hogy a pontokba foglalt kérdésekre vonatkozó válasz a folyó évi (tehát az 1690. évi) június 19-i keletű és pontokba szedett válasziratba foglaltan a városi kancellárián a fent említett Instructio mellett található(11.) A Tanácsnak adott és Instructioinak nevezett szabályozás, valamint vele kapcsolatban a Tanács által feltett kérdésekre adott válasz (mely ekként az Instructio kiegészítése), túlnyomó részt szervezeti és működési előírásokat, valamint ügyrendi szabályokat tartalmaznak.

II.

1. Mind az Instructioban, mind a bíró és a Tanács által feltett kérdésekre adott bizottsági válaszban vannak az ingatlantulajdon szerzését, az ingatlan birtoklását, használatát szabályozó rendelkezések is. Ilyenként a legkorábbi ismert rendelkezések, amelyek a török alól felszabadult Kanizsán az ingatlantulajdon szabályozzák.(12.)

Az Instructio az ingatlantulajdon és birtoklást szabályozó rendelkezéseket a városi polgárjoghoz kapcsolódóan állapít meg. 12. és 15. pontjából kitűnően polgárjogot a császári bizottság, majd ennek elutazása után a harmincados adott, s a polgársághoz tartozik állásától és foglalkozásától függetlenül mindenki, aki házat szerzett magának a városban. Háztulajdonnal pedig csak az rendelkezhetett, aki azt szerződés vagy adománylevéllel igazolt adomány útján szerezte. Aki pedig tulajdonát ilyen okmánnyal igazolni nem tudja, azt nem volt szabad a házban megtűrni, hanem helyébe mást, - aki a fizetni valókat megfizette - kellett behelyezni.

A háztulajdonosok kötelesek voltak házaik és telkük nagysága szerint a polgári terheket viselni. E kötelezettségek alól ki voltak véve *a/* a Jézus-társasági atyák, *b/* a Ferences atyák, *c/* a városi plébános, akiket viszont tulajdonuk használatában az a korlátozás terhelt, hogy épületükben semmilyen polgári ipart sem űzhetek. A kivételek közé tartozott továbbá *d/* a parancsnok részére kijelölt, és a Jezsuita atyák mellett levő lakóház, *e/* a császári harmincadházak *f/* a császári élelmiszerházak, *g/* a középületek.

A háztulajdonon alapuló kötelezettség volt az Instructio 9. és 10. pontja szerinti tűzvédelmi előírások megtartása, ill. teljesítése.(13.)

2. Az a törekvés, amely az Aussee-i só Kanizsán értékesítése érdekében a Grazi Kamarának adott rendelkezésre vezetett, a későbbiekben a telekkönyv intézményének Kanizsán történő bevezetésében is jelentkezett. Ez is a

neoacquistica terület jövedelmezőségének emelését szolgálta.(14.) E cél követésében az osztrák minta volt az irányadó. Ez azt jelentette, hogy a telekkönyvet kamarai (tehát pénzügyi) intézménynek tekintették.

A budai várbeli házak telekkönyvezését a bécsi Udvari Kamara a visszafoglalást követő két és fél hónap múlva, 1686. december 18-án elrendelte, de a munka csak 1688. elején indult meg.(15.) 1687. május 25-én sor került a neoacquistica városok telekkönyvezésének elrendelésére. Ennek nyomán elkészültek a pesti telekkönyvek.(16.)

A telekkönyv intézményének Kanizsán jelentkezéséről tudósító legkorábbi forrás a *Ruebakher* káplárnak 1690. május 28-án adott - már említett - háztulajdonlevél. E szerint a bármilyen okból bekövetkező tulajdonosváltozást a tulajdonos köteles az osztrák szokás szerint bejelenteni annak, aki a császár nevében a telekkönyvet birtokolta és vezeti, valamint köteles az úri jog elismeréseképpen 1 rajnai forintot (:zu einer recognition oder Grundt Dienst ein Gulden Re[inisch]:) adni.

A telekkönyv és az abból származó jövedelmek kezelése a *harmincados feladatkörébe* tartozott, amint ezt az új Városi Tanács alakuló ülésén jelen volt Császári Bizottság hangsúlyozottan válaszolta, amikor a Tanács a Bizottsághoz intézett kérdéseivel egyikevel - vélhetően a telekkönyvvel összefüggő jövedelemhez jutás érdekében - az iránt érdeklődött, hogy a telekkönyv kezelése és vezetése nem kerülhetne-e a Tanács jogkörébe.(17.)

3. A Császári Bizottság azonban nemcsak az általa életre hívott Városi Tanácsot látta el a jogkörét és működését szabályozó *Instructio*val, és adott a Tanácsnak az *Instructio* mintegy kiegészítéseként figyelembe jövő válasziratot, hanem nem egészen egy hónap múlva, július 10-én (de ez alkalommal már Eszékről küldött) részletes *Instructio*val tudtul adta *Paul Wibmer* császári harmincadosnak, hogy mind harmincad-, mind telekkönyvi, mind provisoratusi (=tiszttartói) ügyekben miként kell eljárnia.(18.)

Ahogy az 1686. szeptember 2-án felszabadult Buda várának házairól november elején készült az Udvari Kamara rendelkezése alapján összeírás, és ahogy azt *Werlein* kamarai inspector felterjesztette az Udvari Kamarához,(19.) ugyanúgy leltárt készített és terjesztett elő a Kanizsán található házakról - a város felszabadítását követő hasonló időn belül - *Wibmer* harmincados is a neki *Instructio*t küldött Császári Bizottságnak. Ebben az összeírásban feltüntette, hogy az egyes házak kinek és milyen árért lesznek átengedve, és mennyi előleget kell a vételár javára fizetni.(20.) Mind a budai, mind a kanizsai összeírás tulajdonképpeni célja a telekkönyv intézményéből származó udvari

kamarai jövedelem behajtásának biztosítása volt. A kanizsai házak kiosztásánál felszínre került, hogy különböző helyeken kétszeresen tüntették fel (használták fel?) a házsámokat és a ténylegesnél kevesebb vagy több szobát jegyeztek fel. (*die Hauss N^o doppelt gesetzt, auch Wenig[er] oder mehr Zimmer Vorgemekht wor[den].*) Ezért a Bizottság a hibák corrigálását, valamint egy valóban megbízható leltár (*ein recht verläßliches Inventarium*) készítését és megküldését rendelte el.(21.) Arról, hogy e rendelkezést *Wibmer* végrehajotta-e, adatot nem sikerült találni.

A *Wibmer*nek küldött Instructio az ingatlantulajdon szerzésére, annak használatára, valamint a telekkönyvre (*Grundbuch*), az azzal kapcsolatos kötelezettségekre és díjakra, mint kamarai bevételekre vonatkozó rendelkezéseket is tartalmaz.(22.)

Az ingatlantulajdon szerzésével kapcsolatos rendelkezése az Instructionnak az, hogy a harmincados jogkörében értékesített házak vételárát egy éven belül kellett megfizetni, és a háztulajdon-levelet (*Hausgewöhr*) egy éven belül a telekkönyvi hivataltól fel kellett venni. Az ilyen ingatlant 3 évre minden adótól mentesíteni kellett. A Városi Tanácsnak való segítségképpen, és a szokásos városi kiadások fedezésére azonban a Városi Tanács minden jómódú polgártól 3 forintot, egy kevésbé vagyonostól 1 tallért az 1690. esztendőre beszedhetett.(23.) A Városi Tanács javára fennálló ez a fizetési kötelezettség a Császári Bizottságnak a Városi Tanács részére az 1690. június 19-i válasziratával megadott adószedési jogosultságon alapult.(24.) Ekként az itt történt megemlítése csak a harmincadosnak mihez tartás végett adott tájékoztatás.

4. A telekkönyvvel kapcsolatos kötelezettségek és díjak számbavétele és vizsgálata előtt az Instructionnak a házleltárakról szóló 2. és 3. pontjából megismertekre tekintettel szólnunk kell arról, hogy ha a *Wibmer* harmincados által készített és készítendő leltárról - legalábbis egyelőre - egyéb adat nem is áll rendelkezésre, ismeretes azonban egy, a kanizsai várban található házakról ez idő táján készült leltár és leírás (*Inventir unndt Beschreibung deren in der Vestung Canisa erfindlich[en] Häuseren*), melyet az Országos Levéltárban, a herceg Battyhány család levéltárában a Kisebb összeírások sorozatban (P.1322.84.sz.) őriznek, és melyet Tóth István György tett publikussá.(25.) Ő ugyan elsődlegesen a magyarországi török építkezésről és a leltározott házak műszaki adottságairól, valamint becserkésről és a vételárukról tudósító forrásként dolgozta fel, a leltár azonban lényeges adatokat tartalmaz a kanizsai háztulajdonnak a török uralom alóli felszabadulása utáni helyzetéről.

A leltár kelet nélküli. A rajta szereplő 1691-92-es évszám huszadik századi kéztől, feltehetően a Batthyany család levéltárosától származik. Tóth István György 1690-ben keletkezettnek véli. Adatainak más források adataival való összevetése alapján a magunk részéről Kanizsa *felszabadulása utáni kezdeti időben* készültek tartjuk.

A leltárban 1-187 sorszám alatt felsorolt házak vagy házhelyek szerepelnek. Nem számozták és nem vették leltárba az alapjaiban megrongált, és nehezen vagy egyáltalán fel nem építhető házakat és ilyenek helyét.(26.) Ezek mennyisége ismeretlen. A leltár tartalmazza mindegyik ingatlan becsértékét. 75 ingatlanál szerepel vagy a tulajdonos neve, vagy az ingatlan rendeltetése. Ezek közül 57-nél olvasható forintban a vételár és a foglalóként (*Dar[aufgabe]*) adott összeg is.

A közül a 18 ingatlan közül, amelyeknél vételár és foglaló nem szerepel, az egyiknél (a 102/a számúnál) a vételár helyén azt olvashatjuk, hogy *gratis*, a másiknál (a 103.számúnál) pedig azt, hogy *umbsonst*. E két ingatlanál tehát egyértelmű, hogy a tulajdonosként bejegyzett volt törökök (*gewester Türckh*) azokat ingyenesen kapták meg. Abból, hogy a többi 16 ingatlanál vételár és foglaló nem olvasható, az következtethető, hogy ezeknek az ingatlanoknak a tulajdonosai is ingyenesen jutottak ingatlanukhoz.(27.)

Az a tény, hogy ez a leltár is tartalmazza az egyes ingatlanok becsértékét, valamint vételárukat és a foglalót, az arra enged következtetni, hogy a leltár a város ingatlanainak a kamarai bevételek növelése érdekében történő értékesítéséhez szükséges számbavétel eredménye.

A *Caspar Ruebakher* káplárnak adott háztulajdonlevélből, hasonlóképpen az ugyancsak győri császári zászlóaljban káplárként szolgált *Thomas Wegerer*-nek 1691. június 21-én adott háztulajdonlevélből válik ismertté, hogy Kanizsán az említett leltár szerinti házszámozástól eltérő házszámozás is volt használatos. *Ruebakher* egy 136. számmal, *Wegerer* egy 124. számmal jelölt házingatlant kapott.(28.)

5. Az is következtethető a *Ruebakher*-nak adott háztulajdonlevélből, hogy *Wibmer* harmincados tudott arról az 1687. évi rendelkezésről, mely szerint a neoacquistica városokban az ingatlanokat telekkönyvezni kell, és tudta, hogy erre sor kerül Kanizsán is. Ezt tükrözi a háztulajdonlevélben a telekkönyv számára történő bejelentések kötelezettségének előírása.

A következtetés helytállósága mellett szól, hogy a *Wibmer*-nek 1690. július 10-én adott Instructio 5. pontjabeli rendelkezés szerint a harmincadosnak

egy rendes városi urbariumot vagy telekkönyvet kell tartania (*ein ordentliches Stadt Urbarium od[er] Grundtbuech halt[en]*). E rendelkezésből az következtethető, hogy *Wibmer* illet az *Instructio* adásakor még nem tartott.

Az idézett rendelkezés felveti azt a kérdést, hogy az *oder* kötőszó az *Urbarium* és a *Grundtbuech* közötti választás lehetőségét fejezi ki, vagy csak egyazonos nyilvántartó könyv kétféle megnevezését választja el. A kérdésre az vezetett, hogy Pest város fennmaradt telekkönyvi nyilvántartásai között találkozunk az ingatlan, annak tulajdonosa és a tulajdonos-változás nyilvántartásául szolgáló *Gewöhrprotocoll*-al, amely a tulajdonlevelek (*Gewöhrbriefe*) jegyzőkönyve, *Protocollum conventiones*, s mellette az *Urbarium*mal, a *Grund Dienstbuch*-hal, amely az úri jog elismeréseképpen (*in Recognitionem Domini*) fizetendő és fizetett földszolgalmi pénz (*Grundt-Dienst*) - mondhatnánk, hogy telekadó - nyilvántartásául szolgált.(29.)

A felmerült kérdésre választ találunk a Kanizsán *Stadt Urbarium oder Grundtbuech* tartását elrendelő *Instructio*ban, amelyben a Császári Bizottság azt is előírta, hogy annak hogyan és mit kell tartalmaznia. Ezek szerint: minden háznak egy egész lapot kellett szabadon hagyni, s ezen *a/* a házat annak számával (*das Haus mit ihrem Numero*) és *b/* a hozzá tartozó háztelket (*zugehöriger Hausgrund*), *c/* a tulajdonos polgár nevét (*des Burgers und Inhabers Nahmen*), és *d/* a vételárat (*Kaufschilling*) *e/* a házzal és tartozékaival arányosan ráterhelt földszolgalmi pénzt (*Grundtdienst-geldt*) kellett feltüntetni, s mindezeket minden polgár háztulajdonlevelébe be kellett vezetni, mégpedig az *Instructio*hoz mellékelt tulajdonlevélminta (*Gewöhr-formulare*) szerint.(30.)

E tartalmi előírásból az állapítható meg, a Kanizsán tartani rendelt *Stadt Urbarium oder Grundtbuech*-nak tartalmaznia kellett a pesti teleklevelek jegyzőkönyvébe bejegyzett adatokat, de a pesti urbariumba bejegyzetteket is.(31.)

Szeged Palánk nevű városrészét 1697. május 7-én kitört tűzvész porig égette. A városrész településszerkezetének és telekviszonyainak a pusztulás miatt esedékessé vált átalakítása folytán az ottani praefekturatus és a harmincadhivatal az új telekviszonyokat tükröző ingatlan-nyilvántartást fektetett fel. Az ennek adatain alapuló településtörténeti tanulmány szerzői közlik a *Grundtbuch* címet viselő nyilvántartás magyar fordítását is. Ennek a XVII. század végi telekkönyvnek az egyes ingatlanokra vonatkozó adatai megegyeznek az elkészíteni rendelt kanizsai *Stadt Urbarium oder Grundbuch*hal szembeni tartalmi követelmények szerinti adatokkal, - kivéve azt, hogy a szegedi telekkönyv tartalmazza az ingatlan hosszát és szélességét is ölben.(32.)

6. A *Wibmer*nek 1690. július 10-én adott Instructio terjedelmes 6. és 7. pontja részletes rendelkezéseket tartalmaznak a telekkönyvvel kapcsolatban fennálló különböző fizetési kötelezettségekről, tehát arról, hogy mi volt az, amiért fizetni kellett, és mennyit kellett fizetni. Ebből megtudhatjuk, hogy milyen kötelezettségek és jogosultságok állottak fenn a telekkönyvvel kapcsolatban, tehát megismerhetjük, hogy miként jelentkezett a telekkönyv intézménye az ingatlanok dologi jogi forgalmában és a hitelforgalomban.

A fizetési kötelezettségeket megállapító rendelkezésekből egyértelmű alapvető szabály volt, hogy a tulajdonlevelet (itt nem *Gewöhrbrief*-ként, hanem *Gewöhr*-ként említve) ki kellett váltani. S miután a tulajdonlevél alapján a tulajdonost, illetve nevét be kellett a telekkönyvbe vezetni, kötelező volt a tulajdonos személyében vétel, csere, ajándékozás útján bekövetkezett változás bejelentése, és a változás előtti tulajdonos nevének töröltetése. Kötelező volt azonban a házasságban élt tulajdonos elhalálozása esetén, hogy a túlélő házastárs ezt bejelentse. Lehetőséggé állt fenn a kölcsön és a zálogjog telekkönyvi bejegyeztetése.

A telekkönyv intézményének XVII. század végi magyarországi bevezetése azonban elsődlegesen nem azt volt hivatva szolgálni, hogy legyen egy nyilvántartás, amely az ingatlanokra vonatkozó dologi jogviszonyokat és némely kötelmi jogviszonyokat, valamint ezek feltételét képező, az egyes ingatlanoknál fennálló tényleges adatokat tartalmazza. A telekkönyv intézményének bevezetése, és így Kanizsán tartásának elrendelése is azoknak az intézkedéseknek egyike volt, amelyet a császári pénzügy-igazgatás legfelsőbb szerve a neoacquistica terület jövedelmezőségének emelése érdekében tett.

A felsorolt kötelezettségek teljesítésekor, a telekkönyvvezetői funkciók végzése folytán fizetendő díjak, valamint a telekkönyvvel kapcsolatos harmincadhivatali szolgáltatásokért az Instructioval megállapított díjak összegszerűsége azonos a császári Udvari Kamara levéltárában őrzött e tárgyú 1699. évi összefoglaló kimutatásban olvasható díjakéval.(33.)

7. A Császári Bizottság által *Wibmer* harmincadosnak 1690. július 10-én adott Instructio szerint a háztulajdonhoz juttatottat a ház karbantartásának, javításának kötelezettsége terhelte. Ennek nem teljesítése a házból előzetes figyelmeztetés nélkül történő kihelyezést vont maga után, és az ilyen házat másnak lehetett juttatni. A karbantartási, javítási kötelezettség teljesítését a harmincadosnak kellett ellenőriznie. A Császári Bizottság rendelkezése szerint a harmincadosnak különösen arra kellett felügyelnie, hogy az újonnan felvett

polgárként házhoz jutott magyarok, horvátok és rácok karbantartják-e, javítják-e, avagy tönkreteszik, és tönkremenni hagyják a házukat.(34.)

8. A Batthyany-levéltárban őrzött ingatlanleltárból már eligazítást kaptunk arról, hogy kik jutottak ingatlanhoz ingyenesen. A Császári Bizottság 1690. július 10-i Instructioja ebben a kérdésben normatív szabályozást tartalmaz. A főszabály az, hogy semmilyen ház sem áll ingyenesen rendelkezésre és nem engedhető ingyenesen át. Kivétel *a/* a parancsnok és *b/* a városi szindikus szállása, *c/* a városháza, *d/* a Jezsuita atyák és *e/* a Ferenc-rendi atyák lakóhelyei (*Residencziten*), valamint *f/* a Császári Udvari Kamara jóváhagyása alapján, vagy a császártól kapott mentesség alapján a kanizsai blokádért érdemeket szerzett fő- és altisztek házai, így *fa/* Batthyany tábornok, *fb/* Bistersky őrnagy (*Obrichtswachtmeister*), kanizsai várparancsnok, *fc/* Esterházy báró, *fd/* Gamszfelder százados, *fe/* Kelberhueber zászlós, *ff/* Anton Dichtl élelmezési tiszt (*Proviand Officier*) *fg/* Aszlbauer Wachmeisterleittant, két gyalogsági őrmester (*Veldtwäbeln*), név szerint Rubekher és Wegerer házai (mely utóbbiak bizonyára azonosak az eddigiek szerint káplárként megismert Casper Ruebekher-rel és Thomas Wegerer-rel).(35.)

9. Paul Wibmer *harmincados*, amikor mint magát hűségeseznek nyilvánító tisztviselő arra törekedett, ami a császári érdek előmozdításához és ennek akadályai elhárításához szükséges, akkor kérdések merültek fel benne, amelyeket 1690. október 31-én pontokba szedve terjesztett a Dráva és Száva menti magyarországi újszerzemények megvizsgálására és berendezésére kiküldött, s ez időben Csáktornyan működött Császári és Királyi Bizottsághoz. A 9. kérdésből és a Bizottság 1690. november 6-i válasziratának ugyene sorszámú pontjából arról értesülünk, hogy *Biszerszky* őrnagy (*Obrichtswachtmeister*), aki várparancsnok volt,(36.) egy sáncot bérlet címén tartott birtokban, s özvegye azt igyekezett megtartani. *Biszerszky* mostohalánya, *Subgin* kisasszony pedig a 225. és 227. sz. házat és a serfőző házat kérte. *Biszerszky* 1690. augusztus 29-ét kevéssel megelőzően halt meg.(37.) Vagy már ez idő táján, vagy *Wibmer* kérdéseinek keletjekor, 1690. október 31-én érvényes házszámozás szerint már volt 225. és 227. sz. ház is. A sánc bérletét illetően megegyezésre törekvést rendelt el a Császári Bizottság, a két házat illetően udvari kamarai rendelkezés bevarására hívott fel. A serfőző házat és egy nagy kert-helyet (*Garten-Platz*) a Palánkban (*in der Palanka*) pedig olyanként jelölte meg a Bizottság, mint amelyeket *Biszerszky* várparancsnoknak választottak le.

III.

1. *Werlein báró* 1691. január 25-i elhalálózása(38.) után *Johann Ignatius Kurz* báró lett a budai kamarai adminisztrátor. 1695. június 26-án *Paul Wibmer* pontokba szedett kérdéseket intézett hozzá. Ez idő táján a kanizsai bíró és Tanács is terjesztett eléje pontokba foglalt kérdéseket. *Kurz báró* az utóbbiak részére a Kanizsán 1695. július 4-én kelt, *Wibmer*nek pedig július 18-án, de már Szigeten (=ma Szigetvár) kelt rescriptumban válaszolt.(39.) Ezekből tudjuk, hogy megtörtént már az elegendő szántóföldet, rétet és erdőséget magába foglaló várkerületnek a kijelölése, s *Wibmer* harmincados rendelkezést kapott, hogy az ottani földeket a polgárság között egyformán elossza, gondoskodik, hogy azokat a jogosultak birtokba vegyék, ugyanakkor tartson fenn a határban annyi szántóföldet, amennyit lehetséges, s ha kívánják, adja haszonbérbe csekély - egy holdtól adandó fél küla(40.) gabona - bér fejében.(41.) A bírónak és a Városi Tanácsnak adott válasziratból ez eddig bemutatottakhoz viszonyítva az az újszerűség tárul elénk, hogy a *telekkönyv nem készült el*. Arról is tudósít a válaszirat, hogy a földekre nézve nem történt meg időben a teljes felosztás, s hogy a *telekkönyvet és az abból származó bevételt az uralkodó eltérő rendelkezéséig is a harmincadosnak kell kezelnie*.(42.)

Engedélyezte *Kurz báró*, hogy a város közönsége a harmincados által kikeresendő, átadandó helyen tulajdon gyanánt egy malmot állítson fel, s ezt a *telekkönyvbe vezesse be*.(43.)

Kurz bárónak, a Városi Tanács részére 1695. július 4-én adott válasziratába foglalt azt a megállapítását, hogy a *telekkönyv még nem készült el*.(44.) az ezt követő időben kelt különböző iratokban olvashatók folytán nem úgy értelmezzük, hogy a *telekkönyv* egyáltalán nem készült el, hanem úgy, hogy vezetését a Harmincad Hivatalban megkezdték, de csak részben készült el. Erre utal a/ gróf *Berge György Kristóf* ezredesnek az általa megvásárolt majorság *telekkönyvbe* bevezetése iránti kérelme.(45.) b/ *Wibmer* harmincadosnak az a nyilatkozata, hogy a *gróf Berge* által vétel és átengedés címén megszerzett ingatlanok nevére *telekkönyvvezetéséhez* ő, mint harmincados mindent megkapott,(46.) továbbá c/ gróf *Berge*nek ingatlanvásárlásai ügyében az Udvari Kamarához kelet nélkül intézett és a Budai Kamarai Adminisztrációhoz 1697. január 3-án érkezett beadványában tett az az előadása, hogy vásárlásait a kanizsai tiszttartóságnál a *telekkönyvbe* bejelentette.(47.) *Berge* a közte és *Wibmer* közötti viszonyról fogva (melyről a Budai Kamarai Adminisztrációhoz intézett panaszbeadványai tudósítanak), megalapozottan vélelmezhető, hogy panasszal élt volna amiatt is, ha *Wibmer* egyáltalán nem tartott volna *telekkönyvet*.

A Városi Tanács 1690. június 16-i alakuló ülésén részt vett Császári Bizottság még úgy rendelkezett, hogy "a háborús tisztek nem polgárok, meg kell szüntetni összes polgári kiváltságukat." (48.) Öt évvel később a Budai Kamarai Adminisztráció a polgári házakat és egyéb földeket bíró katonatiszteket és altiszteket jogos tulajdonukban meghagyta, azonban azzal a kikötéssel, hogy e személyek, s így a parancsnok is, kötelesek a polgári terheket viselni, minden különbség és kivétel nélkül. Ugyanakkor semmiféle polgári foglalkozás űzésére nem jogosultak.(49.)

A város területével, tekintettel annak újszerzeményi mivoltára, olyannyira a harmincados gazdálkodott, rendelkezett, hogy amikor a Városháza állapotának 1695-re bekövetkezett leromlása miatt a meglévő helyett egy másikra volt szükség, akkor *bárá Kurz* kamarai adminisztrátor más alkalmasnak a keresésére a harmincadost utasította.(50.)

A kamarai adminisztrátor a Városi Tanács kérdéseire adott válasziratában a Városi Tanács eddigi felettes szerve, a Budai Kamarai Adminisztráció helyébe, azért mert az némileg messze esik, a Tanács és az egész polgárság fölé a kanizsai császári harmincadost, *Paul Wibmert* állította, lehetővé téve ugyanakkor szükség esetére a Kamarai Adminisztrációtól való segítségkérést.(51.) Ez a részleges hatáskörleadás változást hozott a Városi Tanács szervezeti alárendeltségében és jogállásában. Nem hozott azonban változást az ingatlanulajdon szerzésében, és a tulajdonjog gyakorlásában, sem a telekkönyv intézménye tekintetében.

2. Miként hajtotta végre *Wibmer* az ingatlanok kiosztására vonatkozó rendelkezéseket, arról teljesen megnyugtató adataink nincsenek. Arról azonban tudósít egy 1695. október 6-i ügyirat, hogy a Városi Tanács a kamarai adminisztrátornál panaszt tett amiatt, hogy a földeket nem megfelelő időben osztotta ki, hogy a kiosztásnál nem egyenlően járt el, amennyiben a katonatiszteknek sokkal többet juttatott, mint a polgároknak, és hogy a katonatiszteknek a legjobbakat juttatta, amelyeket a polgárok néhány év óta nagy fáradsággal műveltek. A Tanács orvoslást kért, egyben *Wibmer* arra utasítását, hogy azoktól a katonáktól, akik 3 év óta polgári házakat, telkeket és kerteket élveznek, azonban a közösségi kiadásokhoz semmivel sem járultak hozzá, a kintlevőségeket hajtsa be.(52.)

Wibmer az 1695. november 14-i felterjesztésében cáfolta a Tanácsnak a szántóföldek egyenlőtlen kiosztása miatti panaszában foglaltakat, és azt jelentette, hogy ő újabban egyetlen katonatisztnak sem, csak az új századosnak (*den neuen Hauptmann*) utalt ki néhány szántót.(53.) Az adminisztrátor

azonban szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet, hogy a szántók kiosztásánál méltányosan járjon el.(54.)

A Városi Tanácsnak a katonák tartozásai behajtását is szorgalmazó panaszával indult eljárás iratainál a Tanács által összeállított kimutatást találunk azokról a magasabb és alacsonyabb rangú tisztekről és közkatonákról, akik polgári házakat, kerteket és egyéb földeket bírnak, és 1693. és 1694. évben semmit sem fizettek. Számuk 23. Köztük volt a parancsnok grófi öméltósága is.(55.) A kimutatás magában foglalja az adósságok összegét is. A parancsnokét azonban vele szembeni méltányosságból nem.(56.)

A Budai Kamarai Adminisztrátor 1696. márcus 3-án a Városi Tanács egy újabb iratát küldte meg *Wibmer* harmincadosnak. A Tanács ebben amiatt panaszkodik, hogy mind a német, mind a magyar katonák változatlanul megtagadják fizetési kötelezettségeik teljesítését. Arra az esetre, ha a panaszbeliek helytállóak, az adminisztrátor arra hívta fel a harmincadosot, hogy az ingatlanokat a katonáknak is kifejezetten feltételekkel és kikötésekkel kell adnia, és részben meg kell engedni nekik polgári kereső foglalkozások folytatását, hogy a polgári terheket ők is viseljék és minden járandóságot megfizessenek.(57.)

3. 1698-ban *Von der Römisch kais[erlichen], wie auch kön[iglichen] May[estät] zu Visitir[ung] und Einrichtung der neuen Acquisten in Ungarn, Croatien und Slavonien allergrädigst abgeordnete Commission* (Ő császári és királyi felsége által a magyar-, horvát- és szlavonországi új szerzemények felülvizsgálatára és berendezésére kiküldött bizottság) járt Kanizsán. A Bizottságot vezetőjének, *di Stigliano Caraffa Károly Ferdinánd* grófnak a neve után *Caraffa-bizottságként* említették. A bíró és Tanács által a Bizottsághoz benyújtott panaszokra 1698. október 24-én adott válaszirat(58.) az ingatlantulajdont és a telekkönyvet érintő több intézkedést tartalmaz.

Elrendelte a Bizottság, hogy a házszerződéseket, és a házakról és földekről szóló adományleveleket a házat vagy földet jogosan birtokoló kívánságára késedelem nélkül ki kell adni a báró *Miglioni Tullius-féle bizottság* által megállapított díjak befizetése, és adománylevelenként 4 rajnai forint 30 krajcár díj ellenében, melyből 3 forint kamarai bevétel, 1 forint 30 krajcár pedig a harmincados munkadíja. Enunciálta a Bizottság, hogy ingatlant csak az birtokolhat, aki a házszerződést kiváltja. Érdekes a Bizottságnak az a megállapítása, hogy "ezzel tehát a földkönyvet itt, mint a magyar új szerzemények más helyein is ő császári felsége felsőbb érdekeire való tekintettel bevezetjük"(59.) Az idézet a *Caraffa-bizottság* válasziratának

rendelkezésre nem állása miatt annak magyar fordításából való. A fordító által használt "földkönyv" szót a szövegkörnyezet alapján a *Grundbuch* fordításának tartjuk. Az idézett szöveg - amennyiben az a ma már elérhetetlen német nyelvű eredetinek hű fordítása - arról tudósít, hogy helytálló az eddig tárgyalt források alapján levonható az a következtetés, miszerint a *Migliori Tullius-féle Bizottság* által *Wibmernek* 1690. július 10-én adott *Instructio* 5. pontjában az a rendelkezés, hogy egy rendes városi urbariumot vagy telekkönyvet kell vezetnie, még 8 év múlva sem ment maradéktalanul teljesezésbe.

Az ingatlantulajdon növelését eredményező volt a Bizottságnak az a rendelkezése, hogy minden egyes ház részére arányosan és egyenlően 6 hold szántóföld, mint telek, 4 hold, mint határbeli föld, továbbá rét és kert jelöltessék ki. Azt, hogy ki által, azt a rendelkezés nem tartalmazza.(60.) Következethetőleg a harmincados feladata volt.

Az ingatlantulajdonról érintő bizottsági rendelkezések egy részének indítéka a katonaságnak egyfelől az udvari kamarai pénzügyi érdekeket, másfelől a várost és polgárai érdekeit sértő magatartása. Vélhetően az jutott a Bizottság tudomására, hogy a Kanizsán föld- vagy háztulajdonnal rendelkező német katonák, mind a tisztek, mind a legénységi állományúak, mind a szertári alkalmazottak - vagy legalábbis egy részük -, nem váltotta ki az adománylevelet, s hogy kivonják magukat a polgárookra háruló terhek alól. Ezért foglalkozott a Bizottság úgy állást, hogy az említett német katonáknak ki kell váltaniuk az adománylevelet, és az ingatlantulajdonukból fakadó polgári terheket éppúgy, mint a többi polgárnak viselnie kell, de ezentúl semmilyen polgári foglalkozást nem folytathatnak. A magyar és a rác katonák egy "nem rég kibocsátott császári parancs értelmében" arra kényszerítettek, hogy vagy elhagyják a katonaságot, s a polgárságba, vagy a parasztságba beolvadnak, vagy pedig azok, akik katonák akarnak maradni, vonuljanak ki az örökös ellenség ellen a határokra. Arra az esetre, ha valamely katona, akár német, akár más nemzetbeli, ezekhez a rendelkezésekhez nem akarna alkalmazkodni, a házat és földjét el kell venni tőle.(61.)

4. Az ingatlantulajdonból származó jogosultság az ingatlanon történő építés. Forrásunk arról tanúskodik, hogy több telektulajdonos kívánta telkére házat építeni. E törekvés a Császári Bizottság részéről támogatásban részesült, nevezetesen engedélyezte a Bizottság, hogy minden egyes polgárnak a városban építeni szándékozott házához a szükséges épület- és tüzelőfát a környező erdőségekben, illő kérelemre, a császári tisztartói hivatal kiutalhatja és ingyen adhatja.(62.)

Nem tartozik az ingatlanulajdonnal kapcsolatos szabályok körébe, de várostörténeti szempontból nézve figyelemre érdemes a Császári Bizottságnak a házépítésekkel kapcsolatban, ha csak zárójelre közötti is, kifejezésre juttatott kívánsága, mely szerint az egyes polgároknak a városban építeni szándékolt házaik "sorjában, szép rendben és jól kimért utcákban, és amennyire egy alkalom és a hozzávaló engedi, csaknem egyformán és egyenlően magasra épülhetnek."(63.)

5. A *Caraffa-Bizottság* 1698. december 1-i - ezúttal pécsi - kelettel új Instructiot, hivatali utasítást adott az eddigiektől eltérően nemcsak "Kanizsa városa és vára", hanem "Kanizsa városa és vára, valamint a bekebelezett ""Vaross"" előváros" bírójának és Tanácsának címezve.(64.) Dr. Szukits Nándor az Instructiot elhibázottan "Városképviselési házszabályok"-nak nevezve, közreadta,(65.) hogy a címzésben olvasható "Vaross"-t Kiskanizsával azonosítja. Hogy milyen forrásadat alapján, azt nem közli. Az *Instructio a lex posterior derogat priori* elv alapján a Kanizsa város bíróját és Tanácsát újonnan választott Császári Bizottság, a *Miglioni Tullius bizottság* által a Tanácsnak 1690. június 15-én adott *Instructio* helyébe lépettnek minősül.

Amíg az 1690. október 24-i bizottsági válaszirat fenti idézetéből kitűnő városrendezési törekvés csak kívánságként jutott kifejezésre, (és maradt az utókorra), az ingatlanulajdonost kötelező építésügyi előírásként találkozunk az 1698. december 1-i Instructioban azzal a rendelkezéssel, hogy "a legnagyobb tűzi veszélyt magukban rejtő fakémények és rőzsefonású agyagkémények feltétlenül és igen nagy büntetés terhe mellett leromboltassanak, és hogy azok helyébe mások téglából emeltessenek"(66.) E rendelkezéshez kapcsolódóan megismétli az *Instructio* (67.) az 1690. június 15-i *Instructio* 9.és 10. pontja szerint a háztulajdonost terhelő tűzvédelmi kötelezettségeket. A gyalogközlekedésre a talaj felületéből jelentkező veszélyek elhárítását, egyben kényelmét szolgáló, de mai szemmel nézve, egyben városkép javító előírásai az *Instructiónak*, hogy minden egyes ház előtt kőből, vagy téglából vagy esetleg fából állandó gyalogjárót kellett a háztulajdonosnak készítenie és jó karban tartania.(68.)

A Bizottság az *Instructio*val "a város közelében fekvő, és a belvárossal egyszer s mindenkorra egyesített ""Waross"" elővárost és az abban lakó polgárokat egyenlővé nyilvánítja, mondván, hogy mindenképp egyenlők a kedvezményekben, s különösen a kiváltságokban a belváros polgáraival. Ennek megfelelően mindenki, aki Kanizsán, vagy "Waross" elővárosban házat birtokol, köteles a ház és föld arányában a polgári terheket együttesen viselni, ellenkező esetben nem tűrhetők meg azok a házakban, hanem mások

(megfizetvén a megfizetendőket) kerülnek a helyükbe. E főszabály a megváltozott területhez igazított szövegváltoztatással azonos az 1690. június 15-i Instructio 12. pontjával. Egy vonatkozásban változás van azonban a kivételek tekintetében. Változatlanul a kivételek közé tartoznak a/ a Jezsuita atyák, b/ a Franciskanus atyák plébánia épületei és egyházi házai, akiket éppúgy, mint az 1690. évi szabályozás szerint, úgy a mostani szerint is, tulajdonuk használatában az a korlátozás terhel, hogy házukban semmiféle polgári foglalkozást nem űzhetnek. A kivételek közé tartozott változatlanul c/ a parancsnoknak kijelölt lakás, d/ a császári élelmiszerházak, e/ a középületek. Újként szerepelt viszont az élelmezési hivatal háza (*das Cameral'Commissariat Haus*). (69.)

A természetes személyek ingatlantulajdona, mint láttuk, összefüggésben volt a polgárjoggal. Ezért még meg kell említenünk a *Caraffa bizottságnak* azt a rendelkezését, hogy a jövőben a Városi Tanács polgárnak csak azt veheti fel és bocsáthatja polgári esküre, akit a császári tisztartó előzetesen megvizsgált, és arra valónak talált. A császári tisztartó előzetes tudomását írta elő a Bizottság a polgár elbocsátásához, és a polgári eskü alóli felmentéshez. (70.)

6. A telekkönyv intézményének Kanizsán első alkalommal jelentkezése az 1690. május 28-án *Ruebakher* káplárnak adott háztulajdon-levélben olvasható az az előírás, hogy a tulajdonosváltozást a telekkönyv vezetőjének az osztrák szokás szerint be kell jelenteni. A háztulajdon-levelet a vár birtokbavételét másfél hónappal követően kiállító *Paul Wibmer* harmincados tehát számolt a telekkönyvnek Kanizsán is történő bevezetésével, rendszeresítésével. A *Miglioni Tullius-féle bizottság* az általa 1690. július 10-én *Wibmernek* adott Instructioban (5.pont) el is rendelte a telekkönyv tartását. *Báró Kurz* budai kamarai adminisztrátornak egyfelől a kanizsai Városi Tanácsnak, másfelől *Wibmernek* 1695. júliusában adott rescriptumaiban, - amint már említettük, - módunk volt olvasni, hogy a telekkönyv az annak tartását elrendelő császári bizottsági rendelkezés kibocsátása óta eltelt öt esztendő alatt nem készült el. Ezzel összefüggő - instructiójabeli - rendelkezéséhez fűzve enunciólja a *Caraffa-féle bizottság* a telekkönyv kanizsai bevezetését.

Ilyen előzmények után intézi *Paul Wibmer* a Budai Kamarai Adminisztrációhoz 1699. június 1-én felterjesztését, amelyben szükségesnek tartja megemlíteni azt, amit mint írja az Adminisztráció amúgyis tud, és amiről a Bizottságnak (ez a *Caraffa-féle bizottságra* utalás) is van értesülése, nevezetesen, hogy eddig miért nincs az igen szükséges és egyébként használatos

HALIS ISTVÁN
VÁROSI KÖNYVTÁR

251962

telekkönyv (*sonst gebräuchlich[es] und höchst erforderlich[es] Grundbuch*) Kanizsán vezetve. Ennek okát abban jelöli meg, hogy mind a német helyőrségi katonák, mind a hűsárok és a hajduk birtokolják a legtöbb polgári ingatlant, amelyek után eddig semmit sem fizettek, s nem is akarnak fizetni, s amikor pedig nekik a tulajdonleveleket kiosztotta, és a telekkönyvbe bevezette volna, a korábbi állapothoz képest semmi változás nem történt, amiből arra következtetett, hogy valamilyen szabálmódosulás vagy egyéb felettesi rendelkezés történt. Mivel azonban az említett katonaságbeliek a meglévő helyzetükben még megmaradnak, a polgárság viszont ilyen zűrzavarban - *Wibmer* szóhasználata szerint *chaosban* - tovább nem maradhat, elrendeltetett a felfektetése a telekkönyvnek, mint olyannak, amelyből megtudható, hogy kinek mije van. Ezért kéri, hogy a Kamarai Adminisztráció mielőbbi válaszleiratában írja meg neki, hogy az említett katonaságbeliek polgári ingatlanokhoz hozzájuttathatók-e, s ha igen, milyen feltételekkel, vagy a jövőben azok kiosztásától tartózkodnia kell. Annál fogva pedig, hogy a katonaságbeliek az ingatlanokat már eddig is azzal kapták, hogy ők e vonatkozásban, - tehát a kapott ingatlanok vonatkozásában - az itteni császári tisztartósággal vagy a polgársággal (hogy melyikkel, az attól függ, hogy milyen ügyben), függő viszonyban állnak, (*daß Sye quo ad hoc von dem Kay[serlichen] Provisorat, od[er] }burgerschaft alhier dependent sein*), továbbá, hogy a közkiadásokhoz hozzá kell járulniuk, s mert e kötelezettségüknek eddig eleget nem tettek, bízik abban, hogy e vonatkozásban is történik rendelkezés.(71.)

A Budai Kamarai Adminisztráció 1699. június 10-i leiratával utasította *Wibmert*, hogy a kanizsai helyőrségi katonaságnak általa eddig kiosztott ingatlanokat hagyja meg a birtoklóknak, és a háztulajdonleveleket ossza ki, a tulajdonosok pedig kötelesek az ebből származó terheket viselni.(72.)

1699. július 3-i felterjesztésében a Városi Tanács azt panaszolja a Budai Kamarai Adminisztrációnak, hogy *Paul Wibmer* harmincados annak ellenére nem hajlandó a háztulajdonleveleket kiosztani, hogy ezt az Adminisztráció már 4 évvel ezelőtt egy Instructioban elrendelte. Ezért azt kéri, hogy az Adminisztráció *Wibmert* a háztulajdonlevelek kiosztására utasítsa, avagy, hogy azokat magától az Adminisztrációtól kaphassák meg, hogy a polgárság biztosabb helyzetben érezze magát, és hogy létesítményeit szívesebben építse meg.

Az Adminisztráció július 13-i leiratával felhívja *Wibmert*, hogy az *elmaradt telekkönyvi berendezés megvalósításáról rövidesen tegyen jelentést*, és a háztulajdonlevelet és más telekleveleket adja ki.(73.)

Wibmer a panaszra július 20-án azt jelentette, hogy a Tanács nem tudja, mit panaszol, mert ő már minden intézkedést megtett (*alle Veranstaltung Bereith gemachet*). Közli egyben, hogy a jövőben egyetlen tulajdonlevelet sem fog kiadni addig, amíg a kedvezményezett nem vállal kötelezettséget, hogy magát abban a vonatkozásban (a háztulajdon vonatkozásában) a tisztartósnak aláveti, és hogy a terheket más polgárokkal azonosan viselni fogja.(74.)

A katonaságbeliek magatartása folytán jelentkezett gond továbbra is fennmaradt. *Wibmer*nek az Adminisztrációhoz több tárgyban benyújtott kérdéseire 1700. március 3-án adott válasziratában az Adminisztráció azt közölte, hogy mind az Adminisztráció, mind a gróf *Caraffa-féle udvari kamarai* bizottság határozata szerint azok a katonaságbeliek, akik Kanizsán házakat és földeket, telkeket elfogadtak és haszonélveznek, ezekre tekintettel, és különbség nélkül kötelesek a közös terheket vonakodás nélkül viselni, hasonlóképpen a telekkönyvi jogosítványt vonakodás nélkül megfizetni, ellenkező esetben sem tulajdonjogi elismerésre, sem a tulajdonukká tett ingatlan vonatkozásában semmiféle biztosíték nyújtására nem kerülhet sor.(75.)

1700. szeptember 14-én *Wibmer* több tárgyban kér a Budai Kamarai Adminisztrációtól instrukciót.

1700. szeptember 17-én a Budai Kamarai Adminisztráció arról tájékoztatja, hogy a telekkönyvi berendezésnek a kanizsai parancsnok által történő hátráltatása miatt orvoslás végett (*um remedierung*) máris írt a császári Udvari Kamarának.(76.)

Egyértelműen nem állapítható meg, hogy a telekkönyv megvalósításáról jelentéstételt elrendelő, 1699. július 13-i leiratot néhány nappal követően, *Wibmer* által 1699. július 20-án tett felterjesztésnek az a mondata, hogy ő minden intézkedést megtett, értelmezhető-e úgy, hogy a *Caraffa-féle bizottság* 1698. október 24-i rendelkezéseinek általa történt teljesítésével valóban létrejött az, amire a Bizottság a telekkönyv bevezetését enunciól megállapítását alapította, tehát, hogy - egy évtizeddel a város udvari kamarai igazgatása alá kerülését követően - Kanizsának lett telekkönyve. A Budai Kamarai Adminisztráció 1700. szeptember 17-én kelt előbb említett leirata arra utal, hogy a katonaságbeliek, de még a parancsnok is hátráltatta a telekkönyv teljes körű létrehozását.

IV.

1. Kanizsa életében 1702-ben nagy kihatású változás következett be. Ez az ingatlantulajdon helyzetét tekintélyes módon befolyásolta, megváltoztatta. A

változás - pontos adatok hiányában következtetés alapján - legalább 230 ingatlan felépítményének megszűnését eredményezte, s ezek telke vonatkozásában is, és a városban másutt levő mintegy ugyanennyi más telek vonatkozásában is, új területi helyzetet, és új ingatlanhasználatokat, tulajdoni viszonyokat eredményezett. Mindezt a vár lerombolása okozta.

Kanizsa város erődítésének felrobbantására az Udvari Haditanács által *Christoph Schenkendorf* báró ezredesnek, az akkori itteni parancsnoknak 1702. január 26-án adott rendelkezés vételekor *Schenkendorf* a Haditanácshoz 1702. február 4-én intézett felterjesztésében azt jelentette, hogy Kanizsa erődítésének megsemmisítése nehéz ügy: az oda újonnan telepített lakosságot már nem igen lehet megint elköltöztetni. A Hadi Tanácsot a jelentésben foglaltak nem térítették el szándékától. Ez tűnik ki az Udvari Kamarának 1702. február 7-én a Budai Kamarai Adminisztrációhoz intézett leiratából, mely szerint a császár a Haditanács előterjesztése alapján "bizonyos fontos politikai és katonai okokból" (*aus gewissen Erhöblichen Politischen, Vnd Militarischen Vrsachen*) elrendelte, hogy a leirathoz mellékelt kimutatásban felsorolt Magyar Királyságbeli helyeket, köztük Kanizsát (s mert az török kézen volt, azért a szemben volt határőrséggel együtt), teljesen meg kell semmisíteni, demolálni (*demolieren*) kell. A kimutatás szerint Kanizsa megsemmisítését *Schenkendorf* ezredes vezetésével, és az iratban meghatározott egyéb személyekkel, valamint a környező megyékkel együtt kellett végrehajtani.

A demoláció a rendelkezés szerint abból áll, hogy minden külső és belső erődítményt, gátat, bástyát, erős tornyot le kellett bontani, vagy fel kellett robbantani, s az ebből származó törmelékkel az árkokat fel kellett tölteni. Kanizsánál jó lenne, olvashatjuk a kimutatásban, ha az erődítmény lebontása után a lakók és minden épület szilárd talajra, a mocsár egyik vagy másik oldalára áttelepülne és a sziget, amelyen addig állott az erődítés, teljesen lakatlanná és használhatatlanná válna. Megkívánta a rendelkezés, hogy a vármegyék segítségül legyenek. A lerombolt helyek katonaságának a lebontás elvégzése után el kellett vonulnia. Kíváncsi vagyok az volt, hogy ahogyan az időjárás megengedi, február vége előtt megkezdjék a munkát, hogy azt sürgősen befejezhessék.(77.)

Kanizsa várának lerombolása azonban valószínűleg csak tavasszal kezdődhetett meg, amint ez következtethető abból, hogy Batthyány Ádám gróf Vas vármegye képviselőjeként a Magyar Udvari Kancelláriához 1702. május 12-én intézett levelében írt arról, hogy a kanizsai parancsnok munkaerő és kocsik iránti kérelme csak a tavaszi gazdasági munkák sérelmével teljesíthető(78.)

A lerombolás megkezdése és befejezése idejének megállapításához rendelkezésre álló források adatai eltérőek. 1702. július 11-én *Wibmer* harmincados azt jelenti a Budai Kamarai Adminisztrációnak, hogy a *lerombolás, habár dolgoznak rajta, de mert nagy munka, sokáig el fog tartani.*(79.) 1702. július 17-én a Kamarai Adminisztráció által a város polgárságának panasza alapján hozott határozat bizonyára már azoknak az ingatlanoknak a kiosztásáról és birtokleveleik átadásáról szóló rendelkezés, amelyeket a polgároknak a *lerombolás következtében* elszenvedett veszteségeik ellensúlyozására kellett kapniok. A határozat a harmincadoshoz intézett azt a felhívást is tartalmazza, hogy a kiosztásra kerülő ingatlanok tulajdonleveleinek a szokásos telegkönyvi díj ellenében történő átadásával egyidejűleg a telegkönyvet is hozza a jövőre nézve rendbe.(80.) 1702. szeptember 1-én a kanizsai Tanács a Kamarai Adminisztrációhoz intézett felterjesztésében *mostaniként* említi azt a földig lerombolást (*dermahlige Rasierung*), amely a városnak és polgárságának oly nagy károkat okozott, s amely miatt megszűnt templom, városháza, és nagy értékek helyett újakat kell építeniök.(81.) Kanizsa város Tanácsának a Budai Kamarai Adminisztrációhoz 1703. május 23-án érkezett panaszában Kanizsát *már földig lerombolt* városként (*nunmehr rasierte Stadt*) említi. Rámutat, hogy ennek folytán a lakosság nemcsak házait és templomát veszítette el, hanem kertek, rétek, és más megművelt földek is tönkrementek téve.(82.) Ezekből a forrásokból következtethetően a vár lerombolása 1702-ben, a tél elmúltával, a tavasz elején kezdődött, és a nyáron fejeződött be. Tizenhárom évvel később, *Sir Simon Clement* angol diplomata 1715. augusztus 15-én Kanizsán átutazásakor úgy hallotta, hogy a bástyák és falak lebontásához két éven át 1000 embert alkalmaztak.(83.) E szerint a lerombolt falak bontása 1704. tavaszáig tartott.

2. Kanizsa város lerombolásának elrendelését, majd végrehajtásának megkezdését röviddel követően a város életében újabb lényeges változás következett be. Az Udvari Kamarának a Budai Kamarai Adminisztrációhoz 1703. május 23-án intézett leirata Legfelső Helyről származó arról az elhatározásról értesíti az Adminisztrációt, hogy Kanizsa mezőváros (*der Marckht Canischa*) átengedtesse és birtokba adassék báró *Gracich Jakab*nak, azonban a rendnek megfelelően megbecsültesse. Ezért utasítja a Budai Kamarai Adminisztrációt, hogy Kanizsát *Gracich bárónak* ténylegesen adja át, majd a becslést hajtsa végre, s ennek eredményét az Udvari Kamarának küldje meg.(84.) 1703. június 23-án pedig arra utasítja az Adminisztrációt, hogy az általa 15.000 Ft-ra becsült Kanizsa helységet (*den Orth Canisa*) 12.500 forintért *Jure Perennali*, tehát örökjogon engedje át, és ezt a kanizsai polgárokkal és birtokosokkal tudassa (*und solches denen Burgern und Inhabern zu Canischa intimieren*). (85.)

A birtokba átadással Kanizsa megszűnt kincstári tulajdonban lenni, és világi földesúri mezőváros lett. *Sir Simon Clement* 1715-ben azonban csak mintegy száz szétszórt (egymással nem érintkező) zsúpfedeles házból álló falunak látta.(86.)

Annak megállapítása, hogy egy évtizeddel a város udvari kamarai igazgatás alá kerülését követően végül is lett-e Kanizsának rendezett telekkönyve, valamint az ingatlantulajdont érintő azoknak a változásoknak a feltárása, amelyeket a vár lerombolása, majd a városnak kincstári tulajdonból kikerülése, és világi földesúri mezővárossá válása eredményezett, a célul magunk elé tűzött levéltári kutatás feladata.

JEGYZETEK

B.K.A	=	Budai Kamarai Adminisztráció
Ber.u.Schr.	=	Berichte und Schreiben
Exped.	=	Expeditionen
Hofb.	=	Hofbefehle
MOL	=	Magyar Országos Levéltár

1. *Aussee* ma *Bad Aussee*, volt mezőváros Stájerország ÉNy-i részén, a stájer Salzkammergut sóban gazdag vidékén, az Aussee-i tótól D-re, 659 m tsz.f.magasságban, ahol 1290-től sólepárló műhely volt. Kb. 4 km-nyire sóbánya van.

2. MOL B.K.A. 281. Ber.u.Schr. 1690. május 10.

Ezt a Kanizsa múltjában szerepet játszott intézkedést Kanizsa kapitulációjáról szóló tanulmányában említi *Othmar Pickl* is.

Az idézett rendelkezés szerint - írja *Pickl* - annak érdekében, hogy Aussee-i só a visszafoglalt területen eladható legyen, magában Kanizsában vagy a Muraköz valamely alkalmas helyiségében házat kellett vásárolni és abban sólerakóhelyet (*eine Salzlegestelle*) kellett berendezni.- *Pickl, Othmar: Die Kapitulation der Festung (Nagy)Kanizsa der "Hauptfestung des Ottomanischen Reiches"* am 13. April 1690. (Zum 300. Jubiläum der Kapitulation der letzten türkischen Garnison Transdanubiens.) In: Zalai Múzeum 4. (Szerk.: *Vándor László*) Zalaegerszeg, 1992., 85-93.; 9o.

3. *Dr. Rózsa Miklós: Kanizsa város Tanácsának bírói tevékenysége a török uralom megszűnése utáni évtizedben.* Nagykanizsa, 1989. Gépirat a Nagykanizsai Honismereti Kör gyűjteményében, és "Az 1690. évi kanizsai városi tanácsülési jegyzőkönyvek a Thúry György Múzeumban" címmel kiadásra elfogadva a Zalai Múzeum című kiadványsorozat szerkesztőségénél. 1-147.old.; 22-23., *Rózsa Miklós: Városi közigazgatás Kanizsán 1690-ben, a város török alóli felszabadulása évében.* In: A Dunántúl településtörténete. IX. Város - mezőváros - városiasodás. Szerk. *Solymosi László és Somfai Balázs.* Veszprém 1992.,113-120. és Különlenyomat. p.113.

4. MOL B.K.A. E 281. Ber.u.Schr. 1690. június 5.

5. Innen már azt is megemlíti az ugyancsak *Werlein* inspectornak tett

jelentésében, hogy “*von Stain salz ist ganz nichts in Landt*”. - MOL B.K.A. E 281. Ber.u. Schr. 1690. ápr.2.

6. U.a.
Ebből a jelentéséből tudjuk, hogy korábban Szegeden volt harmincados.
7. MOL B.K.A. E 285. Varia 1683-1740. 5. csomó b/11 N° 3.
8. Erről részletesen: a 3. sz. jegyzetben szereplő gépirat 18.old. és u.o. említett, már publikált tanulmány 113-114. old.
9. L.3. sz. jegyzetet
10. “.....pontot szerkesszen”, azt jelenti, hogy a felmerült kérdéseket pontokba foglalja. A kamarai ügyintézéshez hozzátartozott a kérdések pontokba foglalása. (L.:*H.Pálffy Ilona*: A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1937., 474-487.; 477.old.)
11. L. 3.sz. jegyzetet.
12. Az Instructoról és a császári bizottsági válasziratról, valamint lelőhelyükről: a 3.sz. jegyzetben szereplő gépirat 20-21., 25-28. old. és a már publikált tanulmány 113-114.old.
13. E tűzvédelmi előírások a következők voltak:*a/* a tűzhelyeket és kéményeket olyan állapotban kellett tartani, hogy tűzveszélyt ne okozzanak, *b/* minden polgárnak a házánál egy jó létrát, tűzihorgot, egy dézsát vagy vízhordásra alkalmas kézi edényt kellett tartani, *c/* tűzjelzés után valamelyik tűzoltószerral azonnal a tűz helyére kellett sietnie, és a városbíró vagy tanácsnokok által megjelölt helyre kellett menniök a tűzveszély megszüntetése és megakadályozása végett.
14. L. erre: MOL B.K.A. E 280. Hofb. 1695. november N° 12., E 281. Ber.u.Schr. 1687. május 25.
15. *Kovács Lajos*: Telekkönyvi rendtartás Budán a Kamarai Adminisztráció idején. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1938. 207-229.; 208-210.
16. *Nagy Lajos*: Pest város XVII. század végi topográfiajának forrásai. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XIV. Budapest, 1961. 161-212.; 165.
17. A Császári Bizottság 1690. június 19-i válasziratának 10. pontja.

A Császári Bizottság német nyelvű válasziratának csak magyar fordítása áll rendelkezésre. (L. 3. sz. jegyzetet.) A fordító a

földkönyv-ről szól. A vele kapcsolatban olvashatók alapján tudható, hogy az általa használt szó a *Grundbuch* fordítása.

A Császári Bizottság tudta, hogy a Városi Tanácsnak adott válasza a Tanácsnak a telekkönyvi jövedelmektől való elesését eredményezi. Ebben látjuk a magyarázatát annak, hogy a Bizottság azért, hogy a város közönsége a nehéz kezdetekben a szükséges közkiadások fedezéséhez némi bevételhez jusson, megengedte a Tanácsnak, hogy az 1690. évre jobb módú polgárokat 3 forinttal, a kevésbé módosakat 1 tallérral megadóztassa.

18. MOL Magyar Kamara Levéltára. E 136. Diversae instructiones 1531-1849. b/Iratok. 64.t. Kanizsa 1690.
19. *Kovács Lajos* i.m. 209.
20. 18.sz. jegyzet szerinti Instructio 2. pontja.
21. U.a., 3. pont
22. U.a., 4-9. pont.
23. U.a., 4. pont
24. L. 17.sz. jegyzetet.
25. *Tóth István György*: A magyarországi török építkezés forrásaihoz: a kanizsai vár házainak összeírása (1690). In: Zalai Múzeum 2. (Szerk. *Vándor László*). Zalaegerszeg 1990., 222-230. A leltár szövege a 227-230. old.-on.
26. Praenotatio a leltár elején.
27. Ezek az ingatlanok:
 - a 30-35. sz., melyek közül a 35. sz. egy jól megépített mecset volt (*Ist eine wohlerbawte Moschea*), és
 - a 44. és 45., sz. tehát összesen 8 db ingatlan,

melyek tulajdonosai a leltár szerint Ferenc-rendiek (*Franciscaner*),

 - az egyenként nem számozott 5 házból álló 71. sz. ingatlan,

melyet a Jezsuita atyák

Paters Jesuiter foglalnak el
(*occupieren*),

- a 74.sz. ingatlan, amelynél az olvasható, hogy *Pauliner oder Wurmbhaus*, ami úgy értelmezhető, hogy ezt az ingatlant Pálosok ispotály céljaira kapták (Wurmb a népnyelvben betegséget, elesettséget is jelent),
- a 61.sz. ingatlan, amelynek tulajdonosaként *Hans Feldhauptmann*,
- a 126. sz.ingatlan, amelynek tulajdonosaként gróf Batthyany (*Herr Graf Batthyanyi*)
- a 165.sz. ingatlan, amelynek tulajdonosaként egy volt török (*gewester Türckh*),
- a 174.sz. ingatlan, amelynek tulajdonosaként egy megkeresztelt török (*getauffter Türckh*) szerepel,
- a 168. sz. ingatlan, amelynél az olvasható, hogy az élelemtár (*Proviathanhaus*).

A 73. sz. ingatlannál csak azt jegyezték be, hogy *Wurmbhaus*, viszont e mellé írták a becsérték 44 %-ának megfelelő vételárat és a foglalót, tehát itt a 74.sz. ingatlanéval azonos rendeltetésű ingatlanról állunk szemben, amely ugyan nem ingyenesen, hanem - vélhetően éppen használatának céljára tekintettel - jutányos vételáron került átadásra.

28. A Tóth István György által közzé tett leltárban 136. sz. a szereplő házról azt olvassuk, hogy *Ist ruiniert das Holz*, a 124. sz. házat pedig *Wunscheimb* nevű kovács vette meg.
29. Levéltári alapelektárak. Budapesti 1.sz. Állami Levéltár. 1. Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai. Készítette: *Nagy István, Nagy Lajos, Wellmann Imre*. Budapest, 1959. Kézirat. p. 262-263.
30. Az Instructio 5. pontja.
31. L. 29. sz. jegyzetben idézett levéltári alapelektár 262-263.old.
32. *Kenéz Győző - Szakály Ferenc*: A szegedi Palánk városrész 1697-es telekkönyve. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből VIII. Szerk.: *Blazovich László*. Szeged, 1984. 29-159.
33. Hofkammer Archiv. Hung. 1699. Caraffa Relationen. 546. Harmadik melléklet. L. *Kovács Lajos* i.m. 213.
34. 18.sz. jegyzet szerinti Instructio 9.pontja.
35. U.annak 8.pontja
36. Biszterszky már 1690. március 24-én, amely napon a török helyőrséggel a kapitulációs feltételekben megállapodás jött létre, kérte Kanizsa vára parancsnoki állását, és Batthyany tábornok 1690. április 13-án megtette Kanizsa ideiglenes parancsnokává. - (*Pickl* i.m. 89.old. és 58. jegyzet.)
37. Utóda, *Johann Gammersfeldt* 1690. október 29-ét megelőzően kéri 2 hónapra visszemenően a várparancsnoki járandóságát. - (MOL B.K.A E 285. Varia 1683-1740. 5.csomó. Kanizsa, 1690. b/II. N° 1.)
38. *Kovács Lajos* i.m. 210.
39. Lelőhelyükre ld. a 3.sz. jegyzetben irtakat.
40. *Küla*: török eredetű gabonamérték. A különböző megyékben használatosak közül a somogyi 1692. évi említés szerint a szigeti kerületben dívik. 1 somogyi kila = 2 pozsonyi mérő = 124.16 l., ill. 93.12 kg búza.

41. 1695. július 4-i válaszirat 2. pontja, 1695. július 18-i válaszirat 1. pontja.
42. 8. pont.
43. 9. pont. - A fordító itt is földkönyvnek nevezi a telekkönyvet.
44. L. 42.sz. jegyzetet.
45. MOL B.K.A. E 281. Ber.u.Schr. 1696. évi lajstromkönyv. Fol. 29. N° 7.
46. MOL B.K.A. E 285. Varia 1683-1740. 5. csomó 11. t. Kanizsa 1690. b/ 11. N° 52.
47. MOL B.K.A. E 25o. Hofbef. 1697. január. N° 1.
48. 1690. június 19-i válaszirat utolsó rendelkezése.
49. 1695. július 4-i válaszirat 13. pontja.
50. U.a., 15. pont.
51. U.a., 18. pont.
52. MOL B.K.A. E 281. Ber.u.Schr. 1695.október N° 13.
53. MOL B.K.A. E 281. Ber.u. Schr. 1695. november. N° 30.
54. MOL B.K.A. E 279. Exped. 1695. november. N° 46.
55. *Ihr Gräff[liche] Gnade, h[ochgeehrtester] Herr Comendant* megjelölésből és az évszámokból következik, hogy ez az adós gróf Berge György Kristóf ezredes.
56. MOL B.K.A. E 279. Exped. 1695. november 19. N° 24.

A Városi Tanács a kimutatást panaszja megalapozottságának igazolására csatolta. Jelentőségét mégsem ez az eredeti rendeltetése, hanem az a várostörténeti forrásértéke adja, hogy eddig nem ismert adatokat nyújt a város 1693-1695. évi lakossága egyik rétegéhez tartozókról. Ezért a kimutatást - magyar fordításban - az alábbiakban közreadjuk:

Kimutatása

azoknak a magas és alacsony rangú tiszteknek és közkatonáknak, akik polgári házakat, kerteket és más földeket bírnak, s ezek után 1693. és 1694. években semmit sem fizettek.

A parancsnok úr grófi öméltósága,	Trenykyh
von Resperg százados úr,	Pländl,
Haimb hadnagy úr,	Georg Wambradt,
Wachtmeisterlientnant úr,	von Striga mészáros,
Örmester úr,	Istok Türckh
Füehrer úr,	Paul Türckh
Fischer titkár,	Adam Türckh
Wagner káplár,	G.... Türckh
Lorencz Weissbach dobos,	Kaysser
Vicenz káplár,	Poraditisch
Drasskhowiz,	Szabó a Ferenc re-
Widtir	dűeknél.

A *Türckh* vezetéknevűeket keresztény utónevükre és vezetéknevük jelentésére tekintettel megkeresztelkedett törököknek tartom, akik beálltak a császári hadseregbe.

57. MOL B.K.A. E 279 Exped. 1696. március 3. N 7.
58. L.3.sz. jegyzetet.
59. A bizottság válasziratának 6. pontja.
60. U.o.
61. A Bizottság válasziratának 1. pontja
62. U.o. 4. pont.
63. U.a., 4. pont.
64. Lelőhelyére ld. a 3.sz. jegyzetben írtakat.
65. *Bátorfi Lajos*: Adatok Zala megye történetéhez I-V. Nagy-Kanizsa 1876-1878. V. 50-57.
66. Az Instructio 9. pontja.
67. 10. pont.
68. 11. pont.
69. U.a., 13. pont.
70. U.a., 19. pont.

71. MOL B.K.A. E 281. Ber.u.Schr. 1699. június. N° 292.
72. MOL B.K.A. E 279. Exped. 1699. június. N° 30.
73. MOL B.K.A. E 279. Exped. 1699. július N° 53.
74. MOL B.K.A. E 281. Ber.u.Schr. 1699. július N° 403.
75. MOL B.K.A. E 279. Exped. 1700. március N° 97. A leirat 7. pontja.
76. MOL B.K.A. E 279. Exped. 1700. szeptember. N° 66.
77. MOL B.K.A. E 280. Hofbef. 1702. február. N° 6.
78. *Holovics Flórián: Mi minden kellett Kanizsa várának lerombolásához? MŰEMLÉKVÉDELEM 1969. p. 160-161.*
79. MOL B.K.A. E 286. Buchhalterey Acten 1702. Fol. 233.
80. MOL B.K.A. E 283. Bescheid Protocoll 1702., 1702. július 17-i határozat.
81. MOL B.K.A. E 286. Buchhalterey Acten 1702. Fol. 317.
82. MOL B.K.A. E 282. Memorialien und Anbringen. C. N° 84.
83. *Gömöri György*(válogatta, stb.): *Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542-1737)*. Budapest, 1994. p. 104.
84. MOL B.K.A. E 280. Hofbef. 1703. május. N° 23.
85. U.o.
86. *Gömöri György* i.m. p.103.

Dr. Miklós Rózsa

**Grundeigentum und Grundbuch in Kanizsa
im ersten Jahrzehnt nach der Befreiung
von der Türkenherrschaft**

Kanizsa wurde nach einer im Jänner 1689 angeordneten Blockade am 13. April 1690. von der 90 jährigen Türkenherrschaft befreit. Als sog. neuerworbenes Gebiet kam es unter die kameral-wirtschaftliche Verwaltung der Hofkammer untergeordneten Ofner Kameralinspektion, ab 13. Juli 1690. Ofner Kameraladministration. Mit dem Einfügen des Gebietes in das Leben des Landes hat sich die unter der Führung des Hofkammerrates *Baron Tullius Miglioni* stehende *Römisch Kaiserliche auch Königliche zu Visitierung und Einrichtung der Neu Acquisten in Ungarn, gegen der Drau und dem Saufluß Deputierte Kommission* befasst. In der Instruktion, die diese Kommission dem neuerwählten Stadtrat am 15. Juni 1690. gegeben hat, und in dem auf die diesbezüglichen Fragen des Stadtrates am 19. Juni 1690 gegebenem Rescript der Kommission sind die frühesten bekkanten Bestimmungen zu lesen, die das Grundeigentum in dem von der Türkenherrschaft befreiten Markt Kanizsa regeln.

Der zwei erwähnten Satzungen gemäß kann über einen Hauseigentum nur jener verfügen, der es mittels eines Vertrages, oder mittels einer mit Schenkungsurkunde belegten Schenkung erworben hat. Die Hauseigentümer waren verpflichtet die bürgerlichen Lasten in Verhältniß zu ihren Häusern und Feldern zu tragen. Von diesen Pflichten waren die Häuser der Jesuiten, und der Franziskaner, ferner die zur Wohnung des Stadtpfarrers und des Kommandanten angewiesenen Häuser, die Häuser des Dreißigstamtes, die Proviathanhäuser, und die öffentlichen Gebäude herausgenommen.

Die Grundbuchführung und die Verwaltung der mit dem Grundbuch zusammenhängenden Einkünfte hat die Kommission dem am 2. April 1690 schon im kaiserlichen Feldlager bei Kanizsa tätig gewesenenen und bald zum kaiserlichen Dreißiger und Provisor zu Kanizsa ernannten *Paul Wibmer* zur Aufgabe gesetzt. Diese Kaiserliche Kommission hat ihm mit einer ausführlichen Instuktion vom 10. Juli 1690. zur Kenntniß gebracht, wie er sich sowohl in Dreißigt- und Provisoratsachen zu verhalten habe, und wie er den Dienst und die Interesse des Kaisers bestens zubefördern wisse.

Der Kaufschilling jener Häuser, die er abgesetzt hat, war innerhalb einer Jahresfrist zu bezahlen, und die Hausgwähren waren unter jetzt gesagten Zeit vom Grundbuchamt zu erheben. Diese Häuser waren auf 3 Jahre von aller Steuer oder Contribution befreit. Dem Stadtmagistrat war es aber bewilligt, daß er zur Bestreitung gemeiner Stadtausgaben von jedem wohlhabenden Bürger 3 Gulden, von einem wenigvermögenden aber 1 Taler für das Jahr erhebe.

Wibmer hat über die in Kanizsa befindlichen Häuser ein Inventarium der erwähnten Kommission unterbreitet, in dem vorgemerkt war, wem und wie teuer ein oder anderes Haus überlassen, und was in Abschlag erlegt werde. Dieses Inventarium ist aber leider nicht zum Vorschein gekommen.

Es ist aber ein von den Häusern in Kanizsa aufgenommenes Inventarium bekannt, das wahrscheinlich kurz nach der Belagerung 1690 gefertigt wurde, und das im Ungarischen Staatsarchiv aufbewahrten Archiv der Familie Batthyany erhalten geblieben ist. Gemäß dieses Inventariums waren in der Festung Kanizsa 187 nummerierte Häuser. Gemäß der am 31. Oktober 1690 gültigen Hausnumerierung gab es aber schon ein Haus mit der Nummer 225, und ein anderes mit der Nummer 227.

Die dem Dreißiger *Wibmer* am 10. Juli 1690 gegebene Instruktion beinhaltet Bestimmung darüber, daß er ein ordentliches Stadturbarium oder Grundbuch halten muß, und was und wie dieses enthalten soll. Diese Bestimmungen werden im Aufsatz bekannt gegeben.

Die Einführung des Grundbuches in Ungarn am Ende des 17. Jahrhunderts sollte primär nicht im Dienste jener Bestrebung stehen, daß es ein Verzeichniß gebe, welches die Grundstücke bezüglichlichen dinglichen Rechtsverhältnisse und manche schuldrechtlichen Verhältnisse, sowie die bei den einzelnen Grundstücken existierende Angaben enthalten soll. Die Einführung des Grundbuches, und so auch die Verordnung dessen Haltens in Kanizsa, war eine jener Vorkehrungen, welche das oberste Organ der kaiserlichen Kameralverwaltung wegen Augmentierung und Beförderung der Einträglichkeit der sog. neuerworbenen Gebiete, der Neoacquisten ergriffen hat.

Die Kaiserliche Kommission hat in der dem Dreißiger *Wibmer* zugestellten Instruktion vom 10. Juli 1690 zur Kenntniß gebracht, daß kein freies Haus umsonst veräußert und überlassen werden darf. Die in der Instruktion einzeln angeführten Ausnahmen werden im Aufsatz bekanntgegeben. Zu diesen gehörten etliche Häuser die einigen, während der Blockade Verdienste erworbenen Ober- und Unteroffizieren überlassen wurden.

Infolgedessen, daß die Pflicht der Instandhaltung und der Reparatur des Hauses dem zum Hauseigentum verholffenen obliegende, war es für *Wibmer* vorgeschrieben, daß er besondere Aufsicht führe, ob die neu aufgenommenen Bürger, besonders die Ungarn, die Kroaten und die Raazen (Serben), die Häuser bekommen haben, diese erhalten und reparieren, oder zugrunde gehen lassen. Im letzteren Fall waren sie vom Haus zu verjagen, und anstatt deren waren andere, würdige Bürger einzusetzen.

In dem vom Ofner Kameraladministrator *Johann Ignatius Baron Kurz* am 4. Juli 1695 dem Stadtrat geschickten Rückschreiben ist es zu lesen, daß das Grundbuch noch nicht fertig gemacht war. Das ist aufgrund in verschiedenen späteren Akten lesbaren Äußerungen so auszulegen, daß man die Führung des Grundbuches im Dreißigstamt angefangen hat, und es geschahen im weiterem auch Eintragungen, das Grundbuch wurde aber bis zum 4. Juli 1695 nicht fertig. Dabei haben in den folgenden Jahren die Bestimmungen, die das Grundeigentum regeln, sowohl die deutschen Garnisonssoldaten, als die Husaren und Hajduken, ebenso die Offiziere, wie jene, die von niedrigeren Range waren, hintangesetzt, abgelehnt, und damit die Durchsetzung und Geltung deren gehindert.

Auf die vom Stadtrat erhobene Beschwerden am 24. Oktober 1698 gegebenes Rückschreiben der *Römisch Kaiserlichen, wie auch Königlichen Majestät zu Visitierung und Einrichtung der neuen Acquisten in Ungarn, Kroatien und Slavonien abgeordnete Kommission*, die nach deßen Führer *Ferdinand Karl Graf Caraffa di Stigliano*, als Caraffa Kommission erwähnt wurde, beinhaltet das Grundeigentum und das Grundbuch betreffende mehrere Bestimmungen, die im Aufsatz eingehend bekannt gegeben sind.

Die Ofner Kameraladministration hat am 13. Juli 1699 *Wibmer* aufgefordert, daß er von der Ausführung der "hinterstellig bleibenden Grundbucheinrichtung nächstens berichten" soll.

Die Sorgen, die das Verhalten der zum Militär gehörigen hervorgerufen hat, bestanden weiter.

Am 17. September 1700 hat die Ofner Kameraladministration *Wibmer* darüber benachrichtigt, daß wegen der vom Kommandanten verhinderten Grundbucheinrichtung der Kaiserlichen Hofkammer um Remedierung von der Administration bereits zugeschrieben wurde.

Im Leben des Marktes Kanizsa trat 1702 eine Änderung von großer Auswirkung ein, welche die Lage der Liegenschaften und die bezüglichen

Verhältnisse deren bedeutend geändert hat. Der Kaiser hat auf den von dem Hofkriegsrat geschehenen Vortrag "aus gewissen erheblichen politischen und militärischen Ursachen resolviert" daß Kanizsa gänzlich demoliert werde. Das wurde im Frühjahr begonnen und es vollendete sich im Sommer. Das Wegschaffen der Trümmer dauerte aber mutmaßlich noch 2 Jahre lang. Es war Zielsetzung, daß nach Niederreißung des Festungswerkes, die Innwohner und alle Gebäude auf das Festland, ein- oder andererseits des Morasts transportiert, und die Insel, auf der die Festung gestanden ist, völlig unbewohnt, und unbrauchbar gemacht werden könnte.

Am 23. Mai 1703 teilte die Hofkammer der Ofner Kameraladministration den Entschluß mit, daß der Markt Kanizsa dem *Baron Gracich* wirklich eingeräumt und in Besitz gegeben werden soll. Mit der Besitzeinweisung hörte Kanizsa auf in fiskalischem Eigentum zu bestehen und wurde unter der Gewalt eines weltlichen Gutsherren stehender Marktflecken.

Die Feststellung einerseits deßen, ob Kanizsa ein Jahrzehnt danach, daß es unter die wirtschaftliche Verwaltung der Hofkammer kam, endlich ein in Ordnung gebrachtes Grundbuch hatte, oder nicht, andererseits das Aufdecken den Grundbesitz bezüglich jener Änderungen, welche die Demolierung der Festung, und dann das Ergebnis gab, daß der Marktflecken unter gutsherrliche Gewalt geriet, das sind Aufgaben der weiteren archivalischen Forschung.

Die beigelegte Abbildung: Urkunde über die Anerkennung
der Annahme eines Haus- und
Gewährbriefes.

(*Ungarisches Staatsarchiv*
E 285. b/11 N° 3.)

Háztulajdon átvételét elismerő okairat
 (Magyar Országos Levéltár. E 285. b/11 N° 3.)

Das erste Interbibener Urkunde, das die
 Kaiser Friedrich in Rom d. 11. Sept. 1177, das die Kaiser
 König Magd. Insignien zu (anissa) von Paul (anissa)
 von ein Jahr in 1000 guldinen (anissa) mit 1100 g.
 gegenwert. (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa)
 hat, mit ein, (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa)
 (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa)

Das zweite Interbibener Urkunde, das die
 Kaiser Friedrich in Rom d. 11. Sept. 1177, das die Kaiser
 König Magd. Insignien zu (anissa) von Paul (anissa)
 von ein Jahr in 1000 guldinen (anissa) mit 1100 g.
 gegenwert. (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa)
 hat, mit ein, (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa)
 (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa) (anissa)

Andere, und schickte zu seiner recognition, den
grundtuch zwey gültigen Kerp: Zünfftu sein solt,
Händel ofis gewalt. In dem Bafar Kaffundt ffuo
gegenschaffigk janz, biest dats minne fönthigung
den driten Bogen zu ge, feldt jatz, geben in fänjfa
Den 23 Junij 1791.

Ich habe zu fage: drit der frotze hurauf
das fionon inscribatu janz, biest allerdings nach
leben, in gleichem joliffen janz anders, nicht als in
Luzer jfuo jatz, und zünfftu, auf die darauf
Kommende oneralt janz in goldt quat hie oder anders,
bis in fuen Kaulen jatz mag ofu Original
rauffte, und Brethion wofft, und joliff derg, fulty
das nicht anders Militas oder andere Privilegium
danz nicht jfuzer Känne nach woge, allen ma ften
unf drom, so till diltent janz, und das darauf
angewandten Luzer nicht braufert, wofft: Er dafflich
allerdings fozgeben jatz. Ich, daffem zu wafere den
ffundt, gegenschaffig ferevts aign fündig fropen thigt,
und den mir gegeben jatz, so gaffel fänjfa den
Den 23 Junij 1791.

Thomas Thurgauer
Corporall

Háztulajdon átvételét elismerő okirat közölt példányának fordítása

Én alulírott ezennel kinyilvánítom és elismerem ennek a nyilatkozatnak az erejénél fogva, hogy Őfelsége a Római Császár kanizsai harmincadosa, Paul Wibmer úr nekem egy házat a most említett Kanizsán, a 124. számmal jelöltet, ténylegesen átadott és szolgáltatott egy rendszerinti háztulajdonlevéllel, amely szószerint a következőképpen szól.

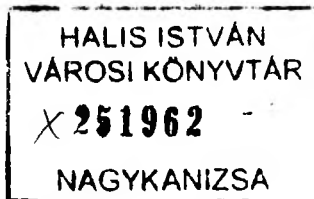
Én, Paul Wibmer, Őfelségének, a Római Császárnak kanizsai harmincadosa, meglévő hivatalom alapján elismerem ezennel, és a Császári Adminisztrációtól kapott hatalom és felhatalmazás folytán mindenkivel szemben, ennek a háztulajdonlevélnek az erejénél fogva, ahol az megismerésre kerül, hogy én a nemes és vitézlő Tohmas Wögerer urat, a tekintetes győri császári zászlóalj káplárját itt Kanizsán polgárnak elfogadtam és felvettem, neki, örököseinek vagy leszármazottainak is egy házat, amelyet a nagyjelességű Császári Udvari Kamarai Bizottság az ő itteni blokádnál érdemeket szerzett jó magatartásért ingyenesen való adás végett kegyelmesen reám bízott, [és amely] itt 124. számmal jelölt, és jobb kéz felől bal kéz felől Georg Winckhler házával határos, amint az jelenlegi állapotában van, és [amelyhez] hozzá van kerítve egy gyümölcsfás kert, jobb kéz felől mellett, bal kéz felől viszont mellett. Továbbá hold szántót is, úgy különböző szántók között fekvően átadtam, úgy és olyképpen, hogy Thomas Wögerer úr örökösei és leszármazottai az említett házat és telket miután ő maga annak állapota szerint, illően építve és gondozva fogja tartani, tehát helyesen birtokolni, mindenféle tévedés nélkül használhatja, e mellett záloggal terhelheti, vagy egyébként elidegenítheti. Azonban [ha úgy történik], hogy egyik vagy másik, vagy ehhez hasonló változási eset, akár a halál által vagy másképp [bekövetkezik], [és] ő bizonyítja örököszeit és leszármazottait, az ő ilyen jogosultsága elvesztésének terhe mellett, azt annál, aki az említett Legfelsőbb Császári Felsőségnek a nevében a telekkönyvet vezeti és birtokolja, az osztrák szokás szerint bejelenteni köteles lesz, és évente az úri jog elismeréseképpen, vagy földszolgalmi pénzként két rajnai forintot adni köteles lesz tisztességesen és rosszhiszeműség nélkül, minek igaz bizonyágleveléként neki ezt a háztulajdonlevelet aláírással ellátva hivatalosan kiadtam. Kelt Kanizsán 1691. június 21-én.

Kötelezettség-vállalás. És megígérem ezek után, hogy az itt előbb kihirdetett háztulajdonlevelet igenis követve, ugyanezt a házat nem másképp, hanem mint egy polgár birtokolni és élvezni, a reá háruló terheket, legyen az

pénz, elszállásolás, vagy más, mindig, amint az [mármint a teher] létrejön, vonakodás nélkül nyújtani és szolgáltatni kívánom, és ezeket olyképpen, hogy sem egy katonai vagy más privilégium velük szemben semmit sem tud, vagy kíván védeni, minthogy magamat, a házat és a vele elfogadott polgár-jogot illetően, rendesen, meggdondoltan, általában alávetni akarom, minek igaz bizonyágleveléül a jelen kötelezvényt sajátkezüleg aláírtam és önmagamtól adtam, kelt Kanizsán 1691. június 21-én

Thoma Wegerer
káplár s.k.

Háztulajdonlevél illusztrációként közölt példánya szerkezetével és szövegezésével azonos szerkezetű és szövegezésű a Caspar Ruebakher káplárnak adott - az I.fejezet 2. pontjában, és a II. fejezet 2. és 4. pontjában említett - háztulajdonlevél.

ISSN 1216-3
Készült 300 példányban
Kanizsai Nyomda, Nagykanizsa 95 1128
Felelős vezető: BRENNER ÁRPÁD

ISSN 1216-3

Készült 300 példányban

Kanizsai Nyomda, Nagykanizsa 95 1128

Felelős vezető: BRENNER ÁRPÁD

